

BİLİM KÜLTÜR VE EĞİTİM

DEHA: Yirmi birinci yüzyılda deha kavramını yeniden düşünmek

Selda Salman

Deha genellikle bilim insanları ve sanatçılar için kullanılan bir kavram ve binyıllar boyu bir tür Tanrı vergisi, doğuştan gelen bir yetenek olarak ele alınmış. Ancak deha kavramını yeniden düşünmenin, doğuştan ayrıcalıklı olduğu değerlendirilen bu insanların gerçekte kim olduklarına ve ne yaptıklarına bakmanın hem bilim hem sanat hem spor alanında faaliyet gösterenler için gerekli olduğu kanaatindeyim. Nitekim deha, görüldüğü kadar masum olmayan bir kavram.

Deha özellikle sanat felsefesinin ele aldığı konulardan biri. Bilhassa sanatçılar için kullanılan deha, Platon'un *Ion* diyalogunda tarif ettiği şekliyle Musaların, ilham perilerinin müdahalesi ya da hem çok hem tek tanrılı dinlerde tanrısal bir müdahaleyle mümkün hale gelen bir mefhum olarak anlaşılıyor. Seküler felsefede ise tanrı vergisinin yerini, kabaca, doğuştan gelen bir yetenek değerlendirmesi alıyor. Bilim insanlarının faaliyetleri bir yaratım değil keşfetme süreci olarak görüldüğünden "deha"nın bilim insanları için kullanımı ise tartışmalı olagelmiş. Örneğin Immanuel Kant bilim insanlarını deha değil "büyük zihinler" olarak görmüş ve dönemin ve dünyanın en önemli fizikçilerinden Isaac Newton'u deha payesinden mahrum bırakmış. Ne var ki günlük pratiklerde bilim insanlarının bu "ayrıcalıklı" konumdan faydalanması için onlar da deha olarak adlandırılıyor.

Deha kavramı gerçekten de oldukça çekici; ancak cazibesi ve yarattığı mistik etki nedeniyle sorgulanmadan kabul edilen bu kavrama ilişkin yirminci yüzyılda yoğunlaşan tartışmalar bu kavramın yeniden değerlendirilmesi, hatta bilhassa eğitim gibi alanlarda kullanılmasını salık veriyor. Nitekim bireyin kendi kudreti dışında bir özellik olarak ele alınan deha ona sahip olmayan insanların başarılı olamayacakları imasını taşıyor.

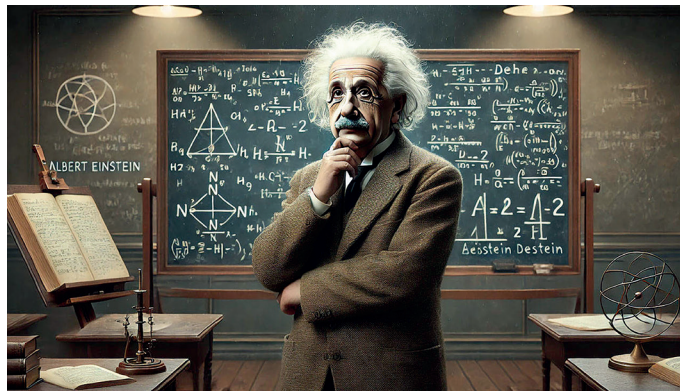
Deha sorunu

Deha kavramının en fazla görmezden geldiği noktaların başında üretim süreçlerine ilişkin ilgi ve emek geliyor. Yalnızca doğuştan gelebileceği inancının yaygın

olması yazık ki "deha"nın esasen bir alanda uzun süreler çalışma, adanma, hayal etme, üretim, hayat ve ilgili alandaki deneyimin genişlemesi gibi niteliklere sahip olmasının ön plana çıkmasını engelliyor.

Deha ayrıcalıklı bir fail/özne tanımlayarak toplumsal alanda da olumsuz etkiler taşıyor. Tanrı ya da doğa tarafından "seçilmiş" kişiler olarak ele alınan deha, insanlar arasında hiyerarşik bir ilişki kuruyor. "Deha doğmadıysanız deha olamazsınız!" yaklaşımı aynı zamanda sanatçı ya da bilim insanını kendi zihinsel kapasitelerinin gelişimi konusunda pasif bir konuma yerleştiriyor.

Antropolog **Ray Mcdermott** "Situating Genius" (Dehayı Konumlandırma) başlıklı makalesinde dehanın sıra dışı, tarih dışı ve mitik özelliklere sahip biri olarak tanımlanmasının belirli insanların ayrıcalıklı (daha zeki, daha yaratıcı vb.) oldu-

ğunun kabulüne götürdüğünü ve bir ayrımcılık olduğunu söylüyor. Dolayısıyla entelektüel hiyerarşiler kurma tehlikesi barındırmasına dikkat çekiyor. Ayrıca dehanın toplumsal ve tarihsel koşulları, insanlık tarihinin

önceki başarılarını ve insanlık durumlarını görmezden gelen bir veçheye de sahip olduğunu vurguluyor. Bu anlayış, belirli bir alana samimi bir ilgi duyan ancak deha olmadığını düşünen bireylerde fazlasıyla ket vurucu bir etkiye de sahip olabiliyor.

Deha kavramının tarihsel ve kültürel bağlamları dışarıda bırakması, onları görmezden gelmesiyle mefhumun anlaşılmasını zorlaştırıyor. Sanata, bilime ya da spora değer veren toplumlarda daha fazla bilim insanı, sanatçı ve sporcu ortaya çıktığı ve bu isimlerin tarihsel, ekonomik ve politik çeşitli bağlamlarda dünyada da kabul gördüğü açık. Kaldı ki kısacık bir inceleme bu isimlerin önemli bir çoğunluğunun ailelerinde ya da kültürel çevrelerinde benzer faaliyetler gösteren insanlar olduğu ve "deha" addedildikleri alanlarla erken yaşlarda karşılaştıklarını açığa çıkarıyor.

Mozart, Beethoven gibi ünlü bestecilerin babalarının birer müzisyen ve besteci olması, Bruegel ve Picasso gibi ressamın ebeveynlerinden birinin ressam olması,

Einstein'in aile işleri nedeniyle erken yaşta elektromanyetizma ile tanışıp büyülenmesi bilinen örnekler arasında. Sanata ilgi duyan ailelerden sanatçılar, bilime ilgi duyan ailelerden bilim insanları yetişmesinin tesadüf olmadığını söylememiz gerekir. Ancak elbette bu, deha kavramını açıklamakta yeterli değil. Ailenin ilgisi çocuğun/bireyin de bu ilgiden etkileneceği ve ilgili alanlarda büyük bir istek ve şevkle ilerleyeceği anlamına gelmiyor. Burada bireyin ilgisi ve iradi seçimleri öne çıkıyor.

Dehayı yeniden değerlendirmek

Derin ve hakiki bir ilgi, merak, bazen bir ihtiyaç ve hep çok çalışma bu alanda en önemli koşul gibi görünüyor ve kanımca deha olarak adlandırılan insanlar aslında ayrıcalıklı bir beyne, ıraya sahip oldukları için değil, kendilerini o insana dönüştürmeyi başarabildikleri için deha oluyor. Bu şekilde ele alınan deha ise bireyin kendini ve ilgilendiği alanı değiştirme, dönüştürme gücüne vurgu yapıyor.

Son yıllarda nöroplastisite ya da beynin plastisitesi, öğrenme ve deneyimle beyinde oluşan değişimlere ilişkin veriler de bu yaklaşımı destekler nitelikte. İnsan kendini neye adıyorsa o alanda biçimlenen bir düşünme şekline sahip oluyor ve olaylara, olgulara ve kendine bakışı böylelikle değişiyor. Buradaki kilit noktanın ise ün, servet ve benzeri bir çıkar çerçevesinde değil, çıkardan bağımsız hakiki bir ilgi ya da heyecanla bir şeyle uğraşmak ve ciddi bir adanmışlıkla bunu yapmak olduğu kanaatindeyim. Böyle yaklaştığımızda şunu söyleyebiliriz: Her birimiz deha olma potansiyeli ile doğuyoruz. Bunu gerçekleştirmek ise bireyin iradi ve hakiki seçimleri ve tarihsel, kültürel, ekonomik ve politik ortamlara bağlı oluyor.

Metin içinde anılan kaynaklar:

Platon (1997). "Ion", J.M.Cooper (ed.), *Plato Complete Works*, Hackett Publishing Company
Immanuel Kant (2007). *Critique of the Power of Judgment*, Cambridge University Press
Ray McDermott (2006). "Situating Genius", *Counterpoints*, 249, 285-302.

Sanata ilgi duyan ailelerden sanatçılar, bilime ilgi duyan ailelerden bilim insanları yetişmesinin tesadüf olmadığını söylememiz gerekir. Ancak elbette bu, deha kavramını açıklamakta yeterli değil. Ailenin ilgisi çocuğun/bireyin de bu ilgiden etkileneceği ve ilgili alanlarda büyük bir istek ve şevkle ilerleyeceği anlamına gelmiyor. Burada bireyin ilgisi ve iradi seçimleri öne çıkıyor.

